

La mirada i el tacte en l'expressió corporal

INMA CANALES LACRUZ

Llicenciada en Educació Física

Doctora per la Universitat de Lleida

Departament d'Expressió Musical, Plàstica i Corporal

Universidad de Zaragoza

Autora per a la correspondència

Inma Canales Lacruz

bromato@unizar.es

Resum

Aquest article es basa en el treball realitzat a la tesi *Conseqüències pedagògiques de la mirada i el tacte en l'expressió corporal*, que s'endinsa en la comunicació no verbal suscitada en activitats de l'àmbit de l'expressió corporal; el seu objecte d'estudi se centra en l'anàlisi de les vivències de l'alumnat procedents de les activitats esmentades. El tipus de comunicació no verbal que ha estat d'interès per al desenvolupament d'aquest estudi és la que fa referència a la interacció tàctil i a la interacció visual desencadenades en el desenvolupament de les activitats expressives. Per dur a terme aquesta investigació es va considerar oportú aplicar una metodologia fenomenològica, i més concretament, es van utilitzar com a mètodes el *diari de pràctiques* i l'*anàlisi de contingut*. D'aquesta manera, s'ha pogut registrar, classificar i analitzar els tipus de comportament que tenen relació amb els dos tipus d'interacció registrades per a aquest estudi. S'ha constatat que l'individu no roman indiferent quan experimenta algun d'aquests dos tipus d'interacció social, ja sigui l'acció de mirar o de tocar. Aquestes modificacions de conducta impliquen unes conseqüències pedagògiques que han de ser tingudes en compte, per incorporar així recursos didàctics que millorin la intervenció educativa.

Paraules clau

Expressió corporal; Mirada; Tacte; Conseqüències pedagògiques; Intervenció docent.

Abstract

The Look and the Touch in Body Expression

This article is based on a research conducted in the doctoral thesis "Pedagogical Implications of the Look and Touch in the Body Expression", which inquires into the non-verbal communication activities raised in the field of Physical Expression, focusing its object of study in the analysis of the experiences of students during these activities. The type of nonverbal communication that has been of interest for the development of this study is referred to the tactile interaction and visual interaction triggered in the development of expression activities. To carry out this research was considered appropriate to apply a phenomenological methodology; concretely methods used were the student's practice diary and content analysis. This way, it was possible to register, classify and analyze the types of behavior concerning the two types of interaction targeted for this study. It was confirmed how the individual does not remain indifferent when experiencing one of these two types of social interaction, regardless of being the action of looking or touching. These behavioral modifications imply a series of pedagogical consequences that must be taken into account, in order to introduce didactic resources to improve educational intervention.

Key words

Body Expression; Look; Touch; Pedagogical consequences; Educational intervention.

Introducció

La investigació realitzada (Canales, 2007)¹ analitza, en el context de la comunicació no verbal, el tipus d'interacció experimentada pels subjectes que participen en les activitats d'expressió corporal centrades en la mirada i en el tacte. S'ha dut a terme en l'alumnat de l'assignatura *Expressió i Comunicació Corporal* del Pla d'estudis de Mestre en Educació Física de la Facultat d'Educació de la Universitat de Saragossa.

La investigació se centra, per tant, en els testimonis

de l'alumnat. A partir de les experiències suscitades en les sessions d'expressió corporal i de la seva posterior reflexió i redacció als *diaris de pràctiques*, es van analitzar les vivències que experimentaven en activitats d'interacció tàctil i interacció visual per valorar a continuació les conseqüències pedagògiques que se n'extreien.

Aquesta anàlisi pretén millorar la intervenció educativa per tal de proposar recursos i estratègies que defugin les possibles dificultats que afecten la vivència de les activitats. Els testimonis de les vivèn-

¹ La directora de la tesi *Conseqüències pedagògiques de la mirada i el tacte en l'expressió corporal* ha estat la Dra. Núria Puig i Barata. Des d'aquest article s'agraeix la seva excel·lent direcció i la col·laboració en l'elaboració d'aquest article.

cies² de l'alumnat revelen un ampli ventall d'inquietuds, temors i expectatives, que mostren les necessitats de cada individu, i després d'analitzar-les, permeten proposar models de progressió per facilitar la implicació pràctica en les sessions d'expressió corporal.

Aquest article s'ha estructurat en els apartats següents: la *Introducció*, que és aquest epígraf, en el qual se'n presenten els aspectes més significatius, i també se'n detalla l'estructura; *La mirada i el tacte en el procés comunicatiu* és l'epígraf destinat a revelar els aspectes teòrics que caracteritzen la interacció visual i la interacció tàctil; l'epígraf titulat *Mètodes d'estudi: el diari de pràctiques i l'anàlisi de contingut* està destinat a desenvolupar els mètodes d'estudi utilitzats per aquesta investigació; en *Resultats: la mirada i el tacte com a condicionaments en la praxi de l'alumnat* es desenvolupen els aspectes més importants obtinguts a partir de l'aplicació dels mètodes d'estudi; en l'epígraf *Programa d'intervenció docent per a la desinhibició de l'alumnat en les tasques expressives* es presenta el programa d'intervenció docent a propòsit dels resultats obtinguts en aquesta investigació, l'objectiu de la qual s'encamina a dotar de recursos que afavoreixin el procés de desinhibició de l'alumnat davant de les tasques expressives; mentre que en l'apartat de *Conclusions* s'estableixen els punts més distingits a partir d'aquesta investigació; per finalitzar amb la *Bibliografia* ordenada alfabèticament.

La mirada i el tacte en el procés comunicatiu

L'expressió corporal, com a matèria educativa, porta implícit un seguit d'interaccions que possibiliten la comunicació entre els individus participants; la interacció tàctil i la interacció visual són dos mecanismes comunicatius que possibiliten l'intercanvi d'informació entre els subjectes que intervenen en aquest procés.

La fenomenologia existencialista parteix del supòsit teòric que l'ésser humà s'apropia de la realitat a partir dels seus sentits, i d'aquesta manera, se sent partícip del món (Heidegger, 1996; Merleau-Ponty, 1980). En aquest sentit, el tacte i la mirada ofereixen informació a l'individu, informació que es troba circumscrita a la

idiosincràsia perceptiva-interpretativa de cada ésser, és a dir, que la realitat és una projecció del subjecte, no una propietat de l'objecte (Castilla del Pino, 2001).

D'aquesta manera, els fets socials es troben dotats de simbologia en el moment que són registrats pel receptor de la comunicació, però no tenen sentit comunicatiu si eludeixen la intercepció esmentada (Aranguren, 1975). Així, es requereixen estratègies d'investigació que aproximïn les vivències experimentades pels individus implicats en els processos comunicatius per entendre el significat que atribueixen a les interaccions comunicatives.

Pel que fa al contingut de la investigació es pot establir que un mateix fet social, com ara les classes d'expressió corporal, és percebut singularment per cada individu que participa en aquesta realitat social. És a dir, davant d'una mateixa tasca expressiva plantejada en una sessió, cada individu l'experimenta de forma personal. D'aquí ve que resulti de vital importància analitzar les vivències experimentades i fer-ho, en conseqüència, a partir del discurs dels seus protagonistes.

Mètodes d'estudi: diaris de pràctiques i anàlisi de contingut

El primer mètode elegit –els diaris de pràctiques (Sicilia, 1999; Zabalza, 2004)– és adequat amb la finalitat d'estudi, atès que del que es tracta en la investigació és de conèixer la vivència que cada alumne/a tenia sobre les tasques expressives. Existeixen tantes realitats com subjectes cognoscents (Arendt, 1996), per la qual cosa, la narració de les persones interessades és la manera d'arribar-hi. Cada diari reflecteix la visió d'un individu sobre el mateix fet educatiu, aspecte que resulta eminentment rellevant per establir millores en la intervenció del discent.

La posterior anàlisi de contingut sistemàtic (López-Aranguren, 1986; López Yepes, 2004) dels diaris ha permès identificar amb detall l'experiència que cada individu ha vivenciat a partir de la interacció visual i tàctil en les sessions pràctiques de l'assignatura *Expressió i Comunicació Corporal*. En concret, ha possibilitat revelar la realitat que cada subjecte construeix a partir dels estímuls que rep.

² Óscar Villarroya (2002), a la seva obra *La dissolució de la ment*, desenvolupa àmpliament el concepte de vivència des d'una perspectiva fenomenològica: "Les vivències són una cosa així com moments congelats, els constituents dels quals configuren una mena de petit món particular. (...) La unitat de funcionament cerebral és la vivència, i aquesta s'esdevé després que tots els processos (sensorials, preceptuals, cognitius i emocionals) hagin intervingut. Això no vol dir que no hi hagi diferents tipus de processament, sinó simplement que la vivència és posterior a tots ells" (2002, pàg. 37-39).

A la *figura 1* es reflecteixen les categories d'anàlisi utilitzades per dur a terme l'anàlisi de contingut dels *diaris de pràctiques*. Així doncs, les dimensions són l'objecte de la investigació, és a dir, la interacció visual i la interacció tàctil. El segon nivell de concreció, les categories estan constituïdes per l'emissor i el receptor de la comunicació. I l'últim nivell de concreció i per tant el més concret i menys abstracte, són els indicadors, dissenyats a partir de la situació pedagògica plantejada per a l'experimentació de les tasques expressives (Quivy i Campenhoudt, 1987).

Un cop finalitzat el procés de l'elaboració del sistema de categories es va aplicar un sistema d'anàlisi i processament de dades per extreure tots els testimonis que resultessin significatius per a l'anàlisi. Per fer-ho es va utilitzar el programa informàtic anomenat NUD·IST (Non-numerical Unstructured Data Indexing Searching and Theorizing). Aquest programari està dissenyat per analitzar dades en investigacions que es basen en mètodes qualitius. La versió utilitzada és la 4, desenvolupada per la companyia australiana QSR (Qualitative Solutions and Research).

L'objectiu d'aquesta eina informàtica se centra en la codificació dels documents –*diaris de pràctiques*–; la realització de recerques de major o menor grau de complexitat; la disposició de dades; i la teorització a partir dels resultats obtinguts en l'anàlisi.

La mostra

Es partia d'un grup de vuitanta-nou alumnes matriculats durant el curs 2002/03, dels quals, es van seleccionar finalment un total de trenta-quatre.

Els criteris de selecció dels alumnes van ser quatre; l'assistència a les sessions pràctiques de l'assignatura; la profunditat i riquesa en les narracions dels diaris; el gènere; i l'edat.

El primer criteri comprèn l'assistència d'almenys el 80 % de les sessions pràctiques, perquè resultaven més significatives les vivències d'aquells alumnes que havien assistit a un nombre elevat de sessions.

S'entén per profunditat i riquesa tota aquella descripció –en aquest cas descripció escrita– que esbrini i desxifri de la forma més fefaent possible, les vivències experimentades en les pràctiques d'expressió corporal, perquè la seva lectura permeti saber com més aproximadament millor, la forma en la qual l'alumnat les experimenta. És a dir que, es van elegir aquells *diaris de*

pràctiques en els quals el discurs anava més enllà de descripcions supèrflues com ara “ha estat divertit”; “he tingut por”, “no m'ha agradat gens”, etc., i s'endinsen en les emocions suscitades per les activitats expressives.

L'edat com a criteri de selecció es justifica perquè les diferències cronològiques poden resultar significatives a l'hora de vivenciar les experiències expressives en aquest marc educatiu. Incloure individus grans a la mitjana del grup-classe elegit –23 anys– pot enriquir la perspectiva d'anàlisi, sobretot, perquè els més grans procedeixen del món laboral, contrastant amb l'origen acadèmic dels seus companys més joves, i per tant, les seves inquietuds i necessitats seran molt diferents.

L'últim criteri, el que correspon al gènere, també es considera necessari perquè la construcció social de gènere fa que la visió que es té sobre la realitat difereixi entre un gènere o un altre.

Així doncs, la mostra final va ser de trenta-quatre persones, corresponent onze al gènere femení i els vint-i-tres restants al gènere masculí.

Aquest tipus de mostra no pretén ser representativa de l'alumnat d'educació física, perquè aquesta investigació concentra l'anàlisi en l'experiència d'un grup d'estudiants determinat, els quals, han vivenciat la proposta d'expressió corporal elaborada per possibilitar aquest estudi. Per tant, la mostra és intencionada de caràcter no aleatori (Puig, 1996) i serveix per verificar els supòsits teòrics que han estat el punt de partida de la investigació, no per fer generalitzables els resultats.

Dimensions	Categories	Indicadors
La mirada	Observat/da	Ulls tancats Ulls oberts Observat/da ulls tancats
	Observador/a	Ulls tancats Ulls oberts
	L'absència de la mirada	No se sent observat/da
El tacte	Emissor/a	Objectes Interpersonal
	Receptor/a	Objectes Interpersonal Superfície
	El tacte mixt	Interpersonal

Figura 1
Categories d'anàlisi

Resultats: la mirada i el tacte com a condicionaments en la praxi de l'alumnat

L'acció de mirar des de la perspectiva de l'observat i la disminució del compromís pràctic

Aquesta investigació ha constatat que l'alumnat se sent condicionat per la interacció visual que s'estableix en les sessions pràctiques de l'assignatura *Expressió i Comunicació Corporal*.

Els resultats relacionats amb la vivència de l'alumnat quan se sent observat per la resta de companys/es es poden resumir en tres grans punts: la influència que exerceix la mirada en la praxi; els sentiments derivats de la mirada; i els factors que determinen el grau de comoditat o incomoditat.

Respecte al primer, l'alumnat manifesta l'alt grau d'influència que exerceix en la seva praxi el fet de sentir-se observat quan realitza les tasques expressives. El resultat d'aquest condicionament adopta dues formes; la restricció i l'estimulació en la praxi. Encara que en línies generals s'ha d'esmentar que la majoria de les persones manifesten que és la restricció motriu la principal característica de l'experiència visual quan són observats pels altres.

Un altre aspecte que cal destacar és el que senten quan són observats. D'una banda, se senten enjudiciats, és a dir, el fet de ser valorats pels altres els produeix inquietud. I d'una altra, se senten ridículs per realitzar activitats que titllen de grotesques per inusuals i desconegudes.

Finalment, es destaquen quatre factors que determinen el grau de comoditat o incomoditat de la persona observada: la confiança amb els qui comparteixen la tasca; les zones corporals que els observen; el nombre d'observadors/ores; i la sala on es realitzen les sessions d'expressió corporal.

Compartir la tasca amb qui es manté un cert vincle d'amistat afavoreix la comoditat de la persona observada. De la mateixa manera, aquesta percep certa templança quan no és observada directament als ulls. També redueix ostensiblement el nerviosisme el fet de ser observat per un únic/a observador/a. I també afavoreix notablement la implicació de l'alumnat les característiques de la sala on es desenvolupin les sessions.

L'acció de mirar des de la perspectiva de l'observador/a i la supremacia experimentada

A partir de les narracions de l'alumnat investigat es pot arribar a la conclusió que en línies generals els in-

dividus vivencien certa supremacia quan observen els/les seus/seves companys/es. Idea contrària a la restricció expressiva que suposa romandre davant de la mirada dels altres i que s'ha desenvolupat en l'apartat anterior.

Dos punts significatius es destaquen de l'anàlisi de la mirada des de la perspectiva de la persona observadora: el que perceben de la praxi del company/a-observat/ada; i els factors que determinen el grau d'incomoditat o comoditat de l'observador/a.

En primer lloc, els/les observadors/ores registren dels/de les seus/seves companys/es observats/ades els aspectes següents: singularitat/mimetisme; inhibició/desinhibició; i diferències de gènere en la praxi.

Els contrastos en la praxi dels/de les seus/seves companys/es resulten latents, atès que perceben des de respostes motrius singulars caracteritzades per l'originalitat, fins a respostes motrius fonamentades en la imitació i falta d'originalitat.

Aquest contrast en la motricitat dels/de les seus/seves companys/es també resulta visible en el grau d'inhibició; es troben nombrosos casos de companys/es que mostren facilitat i despreocupació en les seves propostes expressives, i també de companys/es que es caracteritzen per la falta de fluïdesa expressiva.

Pel que fa a les diferències de gènere, els/les observadors/ores coincideixen a admetre que les companyes de gènere femení mostren un ampli ventall d'estratègies per espavilar-se en les tasques expressives proposades en les sessions d'expressió corporal.

Finalment, s'han de distingir els factors que determinen el grau de comoditat de l'observador/a: observar un company del sexe oposat; percebre templança en l'observat; observar companys/es amb els quals es manté un cert vincle d'amistat; i observar acompanyat.

L'acció de tocar des de la perspectiva de l'emissor i els problemes derivats de la proximitat corporal

Els resultats obtinguts a partir de les vivències de l'alumnat quan toca els altres es resumeixen en dos aspectes: la incomoditat per tocar; i l'"entotsolament"³ que provoca l'acció esmentada.

La incomoditat per tocar una altra o altres persones es localitza pel temor que suscita trepitjar-lo en aquelles tasques en què s'ha de recolzar parcialment o totalment el pes. Un altre dels factors que determi-

³ En el seu sentit etimològic original d'interiorització personal.

nen la incomoditat de l'emissor és el tacte sobre algunes zones del/de la company/a, sobretot, aquelles que socialment es troben "sexualitzades". També tocar companys del gènere oposat provoca en algunes persones certa torbació. I finalment, realitzar les tasques de tacte amb desconeguts incrementa notablement el neguit per la pràctica.

El segon punt que resumeix l'anàlisi del tacte des de la perspectiva de l'emissor és que l'"entotsolament" afavoreix l'acció de tocar els altres, atès que dota de benestar i satisfacció la interacció esmentada.

L'acció de tocar des de la perspectiva del receptor i la satisfacció que reporta ser tocat

També són dos els punts que resumeixen l'acció de tocar des de la perspectiva del/de la receptor/a: els factors que determinen la incomoditat de la persona receptora; i l'"entotsolament".

El/la receptor/a, quan percep el bloqueig del/de la company/a-emissor/a vivència l'esmentada comunicació tàctil amb certa torbació, atès que resulta ingratiu rebre de forma restrictiva. També rebre el tacte per part d'algun/a company/a desconegut/da o que inspiri inseguretats en la seva manipulació pot repercutir negativament en la vivència de la persona receptora. I finalment, suportar el pes del/de la company/a és percebut amb certa ingratitud per algunes persones.

L'"entotsolament" en la tasca, per tal com en aquest cas requereix del tacte amb els companys, afavoreix una vegada més la participació de l'alumnat. De la mateixa forma que l'emissor/a manifesta la seva adequada implicació en l'acció de tocar a partir de l'"entotsolament", el/la receptor/a també admet l'esmentada relació positiva que manté la introjecció amb el benestar experimentat en les situacions motrius proposades.

A tall de resum d'aquest epígraf es pot concloure que la interacció visual i la interacció tàctil desencadenades en les sessions pràctiques de l'assignatura comprometen la conducta motriu de l'alumnat, sobretot, en forma de restriccions i bloqueigs. Respecte a la interacció visual, sobretot, és el fet de sentir-se observat el que més inhibició genera en el compromís expressiu de l'alumnat, i és l'acció de tocar la situació de la interacció tàctil que més problemes ocasiona.

Així doncs, i per dirimir les esmentades interferències pedagògiques que s'estableixen en el desenvolupament de les sessions pràctiques, l'epígraf següent detalla

el programa d'intervenció docent resultat d'aquesta investigació.

Programa d'intervenció docent per a la desinhibició de l'alumnat en les tasques expressives

Com hem desenvolupat en l'epígraf anterior, els resultats obtinguts a partir de l'anàlisi de contingut proporcionen informació sobre l'estat de l'alumnat quan participa en les tasques expressives. Aquestes tasques es caracteritzen per una elevada implicació emocional, per tant, la vivència experimentada serà un factor determinant en el seu desenvolupament, i d'aquesta manera, influirà en la intervenció didàctica del discent. I per això, resulta imprescindible establir models de progressió que afavoreixin la implicació de l'alumnat en les activitats expressives.

El model de progressió proposat en aquest article és el resultat de les dades obtingudes en la investigació. El programa d'intervenció docent ha permès organitzar, classificar i jerarquitzar les tasques expressives segons el grau de compromís emocional de l'alumnat. Per exemple, es requereix un major compromís emocional quan s'està realitzant una tasca amb els ulls oberts, atès que, tant pots observar com ser observat pels altres. Tanmateix, realitzar aquesta mateixa tasca en absència visual afavoreix la concentració pel fet de no ser observat pels altres. Aquesta graduació del compromís emocional també es duu a terme en les tasques que requereixen la interacció tàctil; el compromís resulta menor quan es toca un company mitjançant un objecte que no pas si es realitza directament el tacte interpersonal.

Aquesta proposta organitzativa de les tasques expressives s'estructura segons tres nivells de concreció. El primer nivell de concreció es vertebrava segons la interacció visual establerta entre l'alumnat; per la qual cosa se'n deriven tres grans blocs de tasques: *Tasques amb absència visual*; *Tasques amb absència visual de la persona observada*; i *Tasques amb presència visual*.

El programa d'intervenció didàctica comença amb el primer gran bloc, el de *Tasques amb absència visual*, les quals es caracteritzen perquè la totalitat de l'alumnat roman amb els ulls tancats. D'aquesta manera, es promou que l'alumne o alumna se senti aïllat o aïllada i pugui iniciar un procés d'"entotsolament" en el qual desenvolupi el seu propi diàleg motriu. (*Figura 2*).

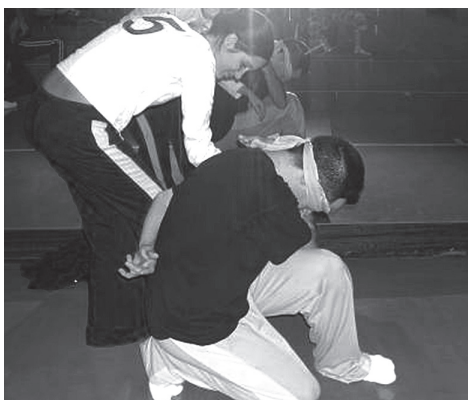
Figura 2

Tasques amb absència visual. Tasca "la nostra panxa és un globus". Sessió pràctica d'ECC. Curs 2003/04

Figura 3

Tasques amb absència visual de la persona observada. Tasca "el mirall cec". Sessió pràctica d'ECC. Curs 2004/05

Figura 4

Tasques amb presència visual. Tasca "dibuixa corbes amb el teu cos". Sessió pràctica d'ECC. Curs 2002/03

El segon bloc, anomenat *Tasques amb absència visual de la persona observada* es distingeix perquè un membre de la parella o del grup roman amb els ulls tancats. Així, a més a més d'afavorir l'"entotsolament" de l'alumnat amb absència visual, s'afavoreix l'acció de mirar des de la perspectiva de l'observador, perquè resulta de menys compromís observar alguna persona sense reciprocitat visual. (Figura 3).

I, finalment, el bloc de *Tasques amb presència visual* possibilita la interacció visual entre l'alumnat. La successió dels tres blocs s'ordena segons l'exposició visual a què es troba sotmès l'alumnat. D'aquesta manera i inicialment, les primeres sessions es caracteritzen per l'absència visual, per anar proposant gradualment tasques amb els ulls oberts, fins assolir un últim estadi que permeti realitzar tasques d'alta exigència visual, en les quals un únic individu és contemplat simultàniament per diversos subjectes. (Figura 4).

El segon nivell de concreció s'organitza segons les dimensions de la motricitat (Camerino i Castañer, 1991), és a dir, *la dimensió introjectiva, la dimensió extensiva i la dimensió projectiva*. Així doncs, cada gran bloc exposat anteriorment es classifica en un segon nivell de concreció segons que siguin tasques introjectives, tasques extensives i tasques projectives.

Els altres nivells de concreció del programa d'intervenció didàctica s'estructuren segons el tipus d'interacció tàctil, és a dir, són resultat dels indicadors procedents de la dimensió tacte que conformen el sistema de categories que ha possibilitat l'anàlisi de contingut dels *diaris de pràctiques* de l'alumnat d'expressió corporal.

D'aquesta manera, els resultats de l'anàlisi esmentada van possibilitar reconèixer com a tasques de menor a major compromís emocional la seqüència següent: tasques de tacte amb superfícies; tasques de tacte amb objectes; i tasques de tacte interpersonal.

L'esmentada anàlisi ha donat també com a resultat les diferències significatives establertes entre els dos tipus de tacte que s'exerceix entre companys. D'una banda, hi ha les tasques en les quals els rols de la interacció tàctil –emissor i receptor– es distingeixen, i d'una altra, les tasques en les quals els rols resulten indistingibles.

Així doncs, l'esmentat programa d'intervenció didàctica estructurat a partir de diferents nivells de concreció que organitzen les tasques segons l'índex d'implicació emocional de l'alumnat, permet de proposar orientacions didàctiques al discent perquè dissenyi recursos i estratègies dirigides cap al procés de desinhibició de l'alumnat en les sessions d'expressió corporal. (Figura 5).

Conclusions

Tot al llarg d'aquest article s'ha exposat que l'alumnat és sensible a la interacció visual i a la interacció tàctil originades en les sessions d'expressió corporal. Aquestes modificacions de conducta repercuteixen directament en la intervenció didàctica, atès que condicionen enormement el desenvolupament dels plantejaments pedagògics.

En aquest sentit, el discent ha de considerar aquests aspectes condicionants per dotar de recursos didàctics les possibles inhibicions que puguin ocasionar un menor compromís pràctic de l'alumnat.

L'educador/a ha de ser conscient que una acció tan quotidiana i pública com ara la de mirar, pot portar bloqueigs a l'alumnat. És a dir, els comportaments o respostes de l'educand davant de les demandes educatives

1. Tasques amb absència visual	1.1. Dimensió introjectiva			
	1.2. Dimensió extensiva	1.2.1. Tacte amb superfícies		
		1.2.2. Tacte amb objectes		
	1.3. Dimensió projectiva	1.3.1. Tacte amb objectes	1.3.1.1. Emissor/a-receptor/a	1.3.1.2. Mixt
1.3.2. Tacte interpersonal		1.3.2.1. Emissor/a-receptor/a	1.3.2.2. Mixt	
2. Tasques amb absència visual de la persona observada	2.1. Dimensió introjectiva			
	2.2. Dimensió extensiva			
	2.3. Dimensió projectiva	2.3.1. Absència de tacte	2.3.1.1. Parelles	2.3.1.2. Diverses persones observadores i una d'observada
		2.3.2. Tacte amb objectes	2.3.2.1. Emissor/a-receptor/a. Amb la mà	2.3.2.2. Emissor/a-receptor/a. Totalitat corporal
		2.3.3. Tacte interpersonal	2.3.3.1. Emissor/a-receptor/a. Amb la mà	2.3.3.2. Emissor/a-receptor/a. Totalitat corporal
	2.3.3.3. Mixt			
3. Tasques amb presència visual	3.1. Dimensió introjectiva			
	3.2. Dimensió extensiva			
	3.3. Dimensió projectiva	3.3.1. Absència de tacte	3.3.1.1. Parelles	3.3.1.2. Diversos/es observadors/ores i un/a observat/da
		3.3.2. Tacte amb objectes	3.3.2.1. Emissor/a-receptor/a. Amb la mà	3.3.2.2. Emissor/a-receptor/a. Totalitat corporal
		3.3.3. Tacte interpersonal	3.3.3.1. Emissor/a-receptor/a. Amb la mà	3.3.3.2. Emissor/a-receptor/a. Totalitat corporal
	3.3.3.3. Mixt			

◀ **Figura 5**
Programa d'intervenció docent

poden estar tenyides de la restricció vivenciada per la simple i quotidiana situació de sentir-se observat/ada. Restricció que, des d'una primera i superficial valoració del discent pot atribuir una incapacitat de l'individu per resoldre la tasca proposada, tot obviant el veritable motiu que ha desencadenat la minvada disposició de l'alumnat.

Des de les sessions d'expressió corporal es justifica l'aprenentatge d'observar els altres, perquè proporciona a l'alumnat la possibilitat de vivenciar la peculiaritat de cada membre del grup, i d'aquesta forma, confirmar l'existència de la singularitat humana. I, en segon lloc, presenciar els bloqueigs dels observats permet empatitzar amb els problemes dels/de les companys/es, i comprovar així, que el temor a ser observat és compartit per gairebé la totalitat de l'alumnat.

També ha estat motiu de reflexió la proximitat corporal que s'estableix entre l'emissor/a i el/la receptor/a de la interacció tàctil, i de quina forma aquest aspecte determina la vivència de l'alumnat en les tasques que requereixen la comunicació esmentada. I per això, el programa d'intervenció didàctica combina les possibilitats d'aquesta proximitat corporal per dissenyar una adequada interiorització que afavoreixi la implicació de l'alumnat.

És així com el programa d'intervenció didàctica proposat integrar tant la interacció visual com la tàc-

til com a orientacions didàctiques que classifiquen les tasques segons el compromís emocional requerit de l'alumnat.

Referències bibliogràfiques

- Aranguren, J. L. (1975). *La comunicació humana*. Madrid: Guadarrama.
- Arendt, H. (1996). *La condición humana*. Barcelona: Paidós.
- Canales, I. (2007). *Consecuencias pedagógicas de la mirada y el tacto en la expresión corporal* [en línia]. 22/12/06, http://www.tesisenxarxa.net/TESIS_UdL/AVAILABLE/TDX-1216106-174646//Tic1-1de1.pdf. [Consulta 26/01/2007].
- Castañer, M. i Camerino, O. (1991). *La educación física en la enseñanza primaria*. Barcelona: Inde.
- Castilla, C. (2001). *Teoría de los sentimientos*. Barcelona: Tusquets.
- Heidegger, M. (1996). *El ser y el tiempo*. Madrid: Fondo de Cultura Económica.
- López-Aranguren, E. (1986). El análisis de contenido. A García Ferrando et al. (comp.), *El análisis de la realidad social. Métodos y técnicas de investigación*. (pàg. 365-369). Madrid: Alianza Editorial.
- López Yepes, J. (ed.) (2004). *Diccionario enciclopédico de Ciencias de la Documentación*. Vol. I i II. Madrid: Síntesis.
- Merleau-Ponty, M. (1980). *Fenomenología de la percepción*. Barcelona: Península.
- Puig, N. (1996). *Joves i esport*. Barcelona: Secretaria General de l'Esport, Generalitat de Catalunya.
- Quivy, R. i Campenhoudt Van, L. (1997) *Manual de recerca en ciències socials*. Barcelona: Herder.
- Sicilia, A. (1999). El diari personal dels alumnes com a tècnica d'investigació en Educació Física. *Apunts. Educació Física i Esports* (58), 25-33.
- Villarroya, O. (2002). *La disolución de la mente*. Barcelona: Tusquets.
- Zabalza, M. A. (2004). *Diario de clase*. Madrid: Narcea.